

*старший викладач кафедри
української та світової літератури
Харківського національного
педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди*

ОСИП GERMAIZE – АВТОР ЗБІРНИКА «ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА» (1925)

Із-поміж дослідників творчості Т. Шевченка першої третини ХХ ст. важливе місце посідає Осип Гермайзе, один з авторів збірника «Шевченко та його доба» (1925, 1926). У сучасному літературознавстві відомості про О. Гермайзе фрагментарні, що пояснюються його причетністю до «справи СВУ». Праці цього науковця, також і таких академічних учених 20–30-х рр. ХХ ст., як С. Єфремов, П. Филипович, М. Новицький тощо, були вилучені з наукового обігу. Зважаючи на це, актуальним є питання дослідження доробку О. Гермайзе, в галузі шевченкознавства.

Метою статті є висвітлення участі О. Гермайзе у формуванні збірника «Шевченко та його доба» (1925) та аналіз його статті, уміщеної в зазначеному збірнику.

Наукову спадщину О. Гермайзе лише починають вивчати, а тому робіт, присвячених дослідженню наукової спадщини цього вченого, небагато.

Висвітленню окремих аспектів наукової діяльності О. Гермайзе присвячені розвідки таких дослідників, як С. Білокінь, С. Водотика, І. Мазур. Біографічні відомості про О. Гермайзе подаються в дослідженнях Є. Склярєнка. Науковці В. Гордієнко та Г. Гордієнко звернулись до аналізу образу Тараса Шевченка у працях О. Гермайзе. В їх статті робиться акцент на тому, як О. Гермайзе «сприймав постать народного поета в умовах, які настали після поразки української національно-демократичної революції й утвердження радянського режиму <...> як науковець визначає місце Кобзаря у новій радянській дійсності, використовуючи категорії та поняття марксистської історичної соціології» [7, с. 39]. Автори статті розглядають праці О. Гермайзе, що побачили світ у г. «Більшовик», ж. «Україна», «Записках Київського Інституту Народної Освіти».

Одну з провідних тем шевченкознавства – «Шевченко та Кирило-Мефодіївське братство» – представлено у збірниках «Шевченко та його доба» кількома статтями, як у площині безпосереднього розгляду, так і опосередкованого. Ця тематична лінія започатковується статтею О. Гермайзе «П. Куліш і М. Костомаров як члени Кирило-Мефодіївського братства», яку дослідник розпочинає із зауваження про недостатню увагу українського суспільства 1922 р. до 75-ї річниці арешту членів «таємної української організації».

Заслугою дослідника є аргументоване заперечення тези 20-х рр. про кирило-мефодіївців як представників власне українського панського прошарку. Він вивчає зв'язок Шевченка з цим рухом, зокрема через вплив його поезій на братчиків, і досліджує справу про арешт П. Куліша й М. Костомарова, представляє докладний аналіз матеріалів допитів цих діячів української культури.

Стаття О. Гермайзе свідчить про участь Шевченка в гуртках кирило-мефодіївців і петрашевців (більшою мірою опосередкованою – як автора поезій, що спрямовані проти самодержавства і кріпацтва та формують відповідний настрій у суспільстві). Розглядаючи діяльність Куліша й Костомарова через порівняння їхнього світогляду та зіставлення з Шевченковими поглядами, а також у межах поліційної справи Кирило-Мефодіївського товариства, О. Гермайзе не може конкретно сформулювати ідейних устремлень Куліша, називаючи їх «складними ідейними комбінаціями», на відміну від Шевченка, Костомарова та тих «благочестивих юношей київських», які представляють «безпосередній демократизм» [5, с. 51]. О. Гермайзе підкреслює ці відмінності словами Куліша про його перше враження від братства й, відповідно, деяким несприйняттям його самими братчиками, а далі – після серйозного аналізу програми товариства і схвалення його – вчений зазначає, що членом братства Куліш не був. Це можна пояснити (автор статті далі так робить) й певними конспіративними заходами: братчики офіційно не включали до себе Куліша й Шевченка, щоб в умовах можливого розслідування не зашкодити їм («на случай ігемонського гонення до нас ніхто не причепиться») [5, с. 54].

Автор статті аналізує економічні та соціальні умови 40–60-х рр. ХІХ ст., зважаючи на зумовленість змінами в економіці (аграрний капіталізм) змін у «соціально класовому розподілі української людности», що призвело до конфлікту між способами виробництва та розподілом класів і виходу на політичну арену ідеології ліберального демократизму. О. Гермайзе твердив: «Стара ідеологія козацької старшини з її шляхетсько-республіканськими політичними ідеалами не могла вже нікого завдольнити» [5, с. 38–39].

Тому київська студентська молодь мала репрезентувати певні нові прагнення та орієнтири, базовані на європейських передових поглядах. Тут же автор статті згадує Т. Шевченка, який усе ще намагався «знайти в старій ідеології готову форму нової класової сутності соціального протесту». О. Гермайзе ставить завданням «виявити <...> той факт, що в Кирило-Мефодіївському братстві ми маємо картину політичного мислення різних соціальних груп» [5, с. 39], конкретизуючи на персоналіях П. Куліша, Т. Шевченка та М. Костомарова ці відмінності.

Дослідник метафорично описує світогляд П. Куліша: «хоче вхопити нитку старо-українських традицій» – «хапається за нитку козацько-старшинської боротьби» – «хоче примирити козацько-старшинські ідеали з своєю сучасністю», згадує Кулішеву самоназву «хуторянин», яку автор разом із С. Єфремовим розширює в сполуку

«штучний аристократизм хуторянина» [5, с. 40]. Щодо Т. Шевченка О. Гермайзе використовує опозиційну сполуку «антипод Куліша», аргументуючи цю характеристику органічним зв'язком поета із селянством, зауважуючи, що той «не одірваний ще від старо-українського ліберального демократизму». М. Костомаров, за словами автора статті, «не зв'язаний ні з якими масами, стоїть поміж ними, віддаючися впливу то одного, то другого», причому вагається в розв'язанні класових і національних питань [5, с. 40].

О. Гермайзе робить висновок про появу двох соціальних течій у межах української свідомої спільноти – лібералізму поміркованої інтелігенції та революційно-соціалістичної. Розгляд цих течій у межах Кирило-Мефодіївського братства і декларується автором як мета статті, після чого в наступному підрозділі він дає коротку характеристику цього товариства, в основі якого називає «коло київських педагогів і студентів», зауважуючи, що цей рух має своїм духовним підґрунтям ідеали інтелігентного покоління 40-х, до якого відносить і П. Куліша з М. Костомаровим.

Далі дослідник аналізує стосунки цих двох діячів – починаючи від їхнього знайомства, про яке вони обидва згадують «із великою приємністю», з пошаною один до одного. Проте через кілька років Куліш із Костомаровим стануть непримиренними супротивниками – «антиподами». У межах цього протистояння автор статті коротко аналізує життєвий шлях кожного з них. М. Костомаров полюбив українську культуру в умовах великоросійського устрою життя («мною овладела какая-то страсть ко всему малоросийскому»), і тому йому було прикро за українську мову, що не розвивається функціонально, і за українців, щодо яких він чув «грубые выходки», і тому, у свою чергу, утвердився у своєму виборі («чем чаще встречал я подобные выходки, тем сильнее пристращался к малоросийской народности») [5, с. 43]. Він пише дві дисертації, однак жодну з них не було прийнято до захисту. Першу було присвячено історії України, другу – українському фольклору. Першу не дозволили великоросійські чиновники, другу – українські кафедри.

На протигагу своєму «антиподу», П. Куліш виростав як творча особистість в умовах українськомовного материнського виховання, а далі – під опікою визначних українських інтелігентів М. Максимовича та М. Юзефовича.

О. Гермайзе формулює висновок, що різними шляхами, але доходили Куліш із Костомаровим до «однієї і тієї ж мети – праці над літературою, народним словом та історією України». Ця праця відповідала повною мірою пріоритетам Кирило-Мефодіївського братства – конгломерату, що поєднував «романтику, слов'янофільство, демократизм на основі християнського гуманізму, нарешті українство як ґрунт для роботи» [5, с. 44, 45]. У цій площині дослідник порівнює Костомарові «Книги битія українського народу» та Кулішеву поему «Україна», де той у стилі Гомера й народних дум ідеалізує козацьке минуле та основним протестним настроєм сходиться з М. Костомаровим. Автор статті зауважує, що за характером такий різкий протест мав бути більш властивий Кулішеві, оскільки Костомаров зовнішньо був більш поміркований і стриманий у діях і висловлюваннях.

Далі до порівняльної характеристики дослідник долучає дані з протоколів допитів обох учених у III відділі, за якими ілюструє любов Куліша до України, про що говорить і Костомаров, і сам Куліш. До того ж, автор статті визначає відверту поведінку останнього на допиті, коли той «гордо і сміливо» пояснює свої погляди на українське минуле і на «нещасливі московсько-українські відносини» [5, с. 47].

Після поліцейських протоколів О. Гермайзе аналізує листування між опонентами, де в двох дописах за 1846 р. вони дискутують про рівень українського народу в перспективі боротьби за незалежність, де Костомаров висуває чинник неосвіченості народу («можливість пониження культурного рівня інтересів інтелігенції»), а Куліш протиставляє йому в цьому погляді, доводячи наявність «освіченості європейської» в багатьох осіб, які водночас залюблені в фольклор і «люблять свій буколічний хутір». Зрештою, роздратований Куліш відповідає на тезу Костомарова про походження усіх бід України від «ничтожества души народа», аналогізуючи її з каменем, кинутим «рукой кацапа», маючи на увазі неукраїнське походження свого опонента, та відразу пояснює своє роздратування тим, що сам у грудях носить ту народну душу і знає, що «она не ничтожна» [5, с. 48].

О. Гермайзе вводить до цього кола постать Шевченка, що пов'язувала Куліша з Костомаровим і загалом була духовним світочем для кирило-мефодіївців [5, с. 50]. Цей статус підтверджується словами про значення «Тарасової музи» як «променя світла в темному царстві». О. Гермайзе порівнює видатних діячів своєї розвідки за ставленням до Шевченкової творчості. М. Костомаров, як багато хто з таких самих українських інтелігентів, захоплювався тою поезією «без усяких оговорок», бачачи в ній «голос народної стихії», П. Куліш же ставиться певною мірою критично як до Шевченкової поезії, так і до нього самого.

О. Гермайзе аналізує сприйняття Кулішем ідей Кирило-Мефодіївського братства, спираючись на його тезу про прагнення «благочестивих юношей київських» поширювати знання у народі. Ці слова Куліш підтвердив і на допиті, заявляючи про щире бажання освічувати народ – через написання українською мовою підручників з історії, географії, сільського господарства та «заведення шкіл для простолюдинів», зауважуючи про прохання допомоги від місцевого панства. У листі до Костомарова Куліш зазначає, що й література українська мусить бути спрямована на просвіту народу, щоб «помещик увидел в книжной лавке книжку и купил для своей сельской школы». Ця ідея була однією з провідних у його житті, і тому він неодноразово робив публічні звернення до українських землевласників (як до «верстви благородных людей») щодо такої просвіти й освіти – з тим, щоб «могли бы осуществиться законные стремления новой Украины к восстановлению своей народности во всем ее достоинстве» [5, с. 53].

Як кульмінацію свого компаративного аналізу О. Гермайзе знову акцентує поведінку Костомарова й Куліша на допитах, де перший «вдірається і відхрещується» від своїх демократичних поглядів, називаючи себе

великоросіянином, а другий сміливо й прямо заявляє про прагнення до визволення селян із кріпацтва як головну ідею, а також про роль української літератури в її просвітницькій ролі – як для простолюдинів, так і для панів-землевласників [5, с. 56–57].

О. Гермайзе формулює висновок, що Куліш, Шевченко та Костомаров були носіями ідей, які оформилися молодією українською інтелігенцією у програмних документах Кирило-Мефодіївського братства. За наявних відмінностей у поглядах цих діячів, їх об'єднувала лінія протесту проти кріпацтва й навіть самодержавства. Однак тут дедалі більше відчуваються ідеологічні розходження між представниками різних класів.

О. Гермайзе звернувся до аналізу важливого аспекту біографії Шевченка – його участі у Кирило-Мефодіївському товаристві, зробивши порівняльний аналіз поглядів Костомарова і Куліша як діячів, об'єднаних ідеями протесту проти кріпацтва та самодержавства. Дослідник проаналізував важливі архівні документи (зокрема листи П. Куліша до М. Костомарова), що тривалий час були недоступними для вивчення, та ввів їх у контекст розгляду питання про світоглядні позиції близьких до Т. Шевченка культурних та громадських діячів – П. Куліша та М. Костомарова.

Література:

1. Березовський О. Революційна українська партія в працях дослідників 1917–1920-х років / О. Березовський // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № X–XI. – С. 73–82.
2. Білокінь С. Репресовані шевченкознавці / С. Білокінь // Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 85-річчю Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка: збірник матеріалів. – К., 2013. – С. 17–36.
3. Водотика С., Мазур І. Творча спадщина визначного українознавця. До сторіччя з дня народження Осипа Гермайзе / С. Водотика, І. Мазур // Київська старовина. – 1992. – № 6. – С. 94–99.
4. Гермайзе О. Нелегальні відозви з нагоди Шевченківських роковин / О. Гермайзе. – К.: Держвидав України, 1925. – 65 с.
5. Гермайзе О. П. Куліш і М. Костомаров як члени Кирило-Мефодіївського братства / О. Гермайзе // Шевченко та його доба. Збірник перший / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. – К.: ДВУ, 1925. – С. 38–56.
6. Гермайзе Осип // Українці в світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrainians-world.org.ua/reoples/46ea7ae52bcee2ca/>.
7. Гордієнко В., Гордієнко Г. Образ Тараса Шевченка у працях Осипа Гермайзе / В. Гордієнко, Г. Гордієнко // ЕМІ-НАК: Науковий щоквартальник. Київ – Миколаїв. – 2016. – № 1 (13) (січень–березень). – Том 3. – С. 38–43.
8. Склярєнко Є.М. У сфабрикованій справі «СВУ» / Є.М. Склярєнко // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). – К., 1991. – С. 129–133.

Анотація

О. ВАРЕНИКОВА. ОСИП ГЕРМАЙЗЕ – АВТОР ЗБІРНИКА «ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА» (1925)

Стаття присвячена науковій діяльності О. Гермайзе в галузі шевченкознавства. Розглядається його розвідка «П. Куліш і М. Костомаров як члени Кирило-Мефодіївського братства», в якій досліджується зв'язок Шевченка з цим рухом через вплив його поезій на братчиків та справа про арешт П. Куліша й М. Костомарова – з докладним аналізом матеріалів допитів цих діячів української культури.

Ключові слова: шевченкознавство, «Шевченко та його доба», Кирило-Мефодіївське братство, братчики, біографія, світогляд.

Анотация

Е. ВАРЕНИКОВА. ИОСИФ ГЕРМАЙЗЕ – АВТОР СБОРНИКА «ШЕВЧЕНКО И ЕГО ВРЕМЯ» (1925)

Статья посвящена научной деятельности И. Гермайзе в области шевченковедения. Рассматривается его исследование «П. Кулиш и Н. Костомаров как члены Кирило-Мефодиевского братства», в которой исследуется связь Шевченко с этим обществом влияния его поэзии на братчиков, и дело об аресте П. Кулиша и Н. Костомарова – с детальным анализом материалов допросов этих деятелей украинской культуры.

Ключевые слова: шевченковедение, «Шевченко и его время», Кирило-Мефодиевское братство, братчики, биография, мировоззрение.

Summary

O. VARENKOVA. OSIP HERMAYZE AS THE AUTHOR OF THE “SHEVCHENKO AND HIS DAYS” (1925)

The article tells about the scientific work of O. Germanyze in the field of Shevchenko studies. Considered his article “P. Kulish and M. Kostomarov as members of the Cyril and Methodius Brotherhood, which explores Shevchenko's connection with this movement, in particular, through the influence of his poetry on his brothers and the case of the arrest of P. Kulish and M. Kostomarov – with a detailed analysis of the interrogations of these Figures of Ukrainian culture.

Key words: Shevchenko studies, “Shevchenko and his time”, Cyril and Methodius brotherhood, brothers, biography, worldview.